

Gepubliceerd in: *Handelingen der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, LXI (2008), 255-268.

Op zoek naar de goede katholieke M/V. Feminisering en masculiniteit in het
katholicisme in België sinds de vroegmoderne tijd (ca. 1750-1950)
door

Thomas BUERMAN en Tine VAN OSSELAER

Abstract

This article, “In search of the good Catholic M/F. Feminization and masculinity in Belgian Catholicism (c 1750-1950)” offers a short declaration of intent of the research project with the same title. This project consists of two Ph D studies. Both analyses are shortly described by an exploration of source materials and a presentation of temporary conclusions.

In the first part of this article we focus on the priest and the papal Zouave as emblems, models or antitypes of Christian manliness in particular and masculinity in general. In the second part we concentrate on the construction of Catholic masculinity and gender differentiation in nineteenth-century sermons, the Catholic Action Movement and the Leagues of the Sacred Heart.

1. INLEIDING

De hier voorliggende tekst is een korte intentieverklaring van het project “Op zoek naar de goede katholieke m/v. Feminisering en masculiniteit in het katholicisme in België sinds de vroegmoderne tijd (ca. 1750-1950)”. De uitwerking van deze samenwerking tussen de Universiteit Gent, de Katholieke Universiteit Leuven en het Kadoc, resulteerde in twee doctoraatsonderzoeken die elk hun eigen klemtonen leggen. Beide pistes worden in dit artikel kort beschreven aan hand van een exploratie van het bronnenmateriaal en een voorstelling van de voorlopige conclusies.

De Canadese film “Le Déclin de l’empire américain”¹ begint met een geschiedenisprofessor die zijn studenten op het hart drukt dat er binnen de geschiedenis drie belangrijke zaken zijn, ten eerste het aantal, ten tweede het aantal en ten derde het aantal. Voor ons staat dit citaat voor de moeilijkheden die men soms heeft om de bewijskracht van cultuurhistorisch onderzoek gelijk te stellen aan die van statistische studies. Dit probleem doet zich soms voor bij het verantwoorden van onderzoek naar religie in de negentiende eeuw. Het *master narrative* van de secularisering is – hoewel sterk gecontesteerd – namelijk wijd verbreid en wordt gezien als een eenduidig verhaal van religieus verval

¹ *Le Déclin de l’empire américain*, Dir. Denys Arcand, 1986.

waardoor de afname van geloof een vermindering in onderzoek naar religie verantwoordt.

Vorig jaar verscheen in de reeks *The Cambridge History of Christianity* het volume over de periode 1815-1914. In het inleidend essay wordt deze vraag naar essentie als volgt besproken:

In fact, the historian of nineteenth-century Christianity need not to be defensive about his or her theme, which still entered into the very fabric of the social and political conflicts of the era, and just as the creation of a united Italy was on one level a defeat of Catholicism, and the creation of the German Empire a victory for Protestantism, so the attack upon the churches, in what some have seen as the beginning of secularisation, makes a fascinating story which, at least in the immediate term, led not only to religious decline but also to renewal and revival.²

Het is juist op dit punt, de blijvende invloed ondanks de secularisering van religie op maatschappij en individu, dat demografisch onderzoek de geschiedenis van religie ter hulp komt. Demografische studies bewijzen namelijk twee uitermate belangrijke zaken voor de religieuze historiografie. Enerzijds dat het demografisch gedrag tot diep in de twintigste eeuw door godsdienstige moraal bepaald werd. Zo kon het rooms-katholicisme tot het laatste kwart van de twintigste eeuw de hoge vruchtbaarheid bij zijn gelovigen handhaven. Anderzijds dat de rol van de vrouw hierin essentieel was.³ Deze twee conclusies worden in demografische werken echter zelden verklaard. De Nederlandse Marloes Schoonheim doet in haar boek *Mixing Ovaries and Rosaries* uit 2005 een poging aan de hand van getuigenissen van katholieke moeders over de invloed van de Kerk op de grootte van hun gezin en hun seksualiteitsbeleving. Dit deel van Schoonheims studie is uitermate boeiend maar tevens methodologisch het zwakst uitgebouwd. De cultuurhistorische omkadering van haar bronnen is minimaal wat afsteekt tegen Schoonheims

² Gilley, Sheridan, "Introduction," in Gilley, Sheridan en Stanley, Brian (eds.), *The Cambridge History of Christianity. World Christianities c. 1815 - c. 1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 1.

³ Schoonheim, Marloes, *Mixing Ovaries and Rosaries. Catholic religion and reproduction in the Netherlands, 1870-1970*, Amsterdam, Aksant, 2005; Moreels, Sarah, "Godsdienst en geboorte bij rurale protestanten en katholieken in Oost-Vlaanderen (1846-1910)," *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXXVII, nr. 1-2 (2007); Fisher, Kate, *Birth Control, Sex and Marriage in Britain 1918-1960*, Oxford, Oxford University Press, 2006. Schoonheim toont dit aan voor Nederlandse katholieken in de periode 1870-1970. Het artikel van Moreels is beperkter in tijd en ruimte. Moreels conclusies zijn dan ook minder allesomvattend. Belangrijk is echter dat Moreels wijst op een verschil tussen katholieken en protestanten. Ze stelt dat "de vruchtbaarheidstransitie [daling van de geboortecijfers] zich tijdens de negentiende eeuw het eerst voltrok binnen de protestantse geloofsgemeenschappen." (p. 11) Fisher duidt expliciet op het verschil aan vrouwelijke verantwoordelijkheid doorheen de tijd als determinerend. Net zoals Schoonheim, wier werk in de tekst uitvoeriger wordt besproken, suggereert Fisher onder meer religieuze verklaringen voor haar vaststelling zonder deze verder uit te werken.

historiografisch en methodologisch goed uitgewerkt demografisch onderzoek. Uiteindelijk stelt Schoonheim dat de correlatie tussen gender en religie nog niet voldoende werd onderzocht om vergaande conclusies te trekken. Hierin vergist ze zich.

Onder andere de Schotse historicus Callum Brown behandelt de relatie tussen gender en religie.⁴ Voor Brown is het doorleven van de nataliteitsverplichtingen vooral onder vrouwen slechts één van de vier componenten van de relatie tussen gender en religie. Hij duidt ten eerste het patriarchaal karakter van de kerk aan. Voor de rooms-katholieke kerk geldt dit tot op vandaag. Ten tweede staat daar het overwicht aan vrouwen in verschillende religieuze instituten en de godsdienstbeoefening tegenover. Omtrent godsdienstbeoefening wordt aangenomen dat het religieus gedrag van vrouwen een positief effect had op dat van echtgenoot en kinderen. Ten derde ziet Brown in het negentiende- en begin twintigste-eeuwse katholieke discours een definiëring en vooral idealisering van vrouwelijke huiselijkheid en vroomheid als het kloppend hart van christelijkheid. Ten vierde resulteert volgens Brown zowel het belang dat vrouwen hechten aan devotie als de algemene verheerlijking van familiale idealen in de zojuist besproken nataliteitscijfers. Het is pas wanneer de vrouwelijke godsvrucht afneemt en piëteit niet langer in vrouwelijke termen en waarden wordt gedefinieerd dat de secularisering zich inzet, zich onder meer vertalend in dalende geboortecijfers in het bijzonder en een tanende invloed van het instituut kerk in het algemeen. Deze verandering wordt gesitueerd op het einde van de jaren '60 van de twintigste eeuw.⁵ Deze vier elkaar beïnvloedende factoren, hun oorzaken en gevolgen, allen samen, worden bestudeerd in de feminiseringsthese. Het is binnen deze feminiseringsthese dat ons onderzoek zich situeert.

Wij hebben deze theorie reeds uitgebreid besproken en voor België geproblematiseerd in twee publicaties.⁶ Aan de hand van bestaande Belgische studies omtrent congregaties, priesterroepingen, onderwijs en het gedrag van katholieke leken (mispraktijk, biecht, communie, bedevaarten, broederschappen en vrijwilligerswerk) tonen wij daarin aan dat in België vrouwen talrijker aanwezig waren in het religieuze veld dan mannen. De populariteit in België van de devoties tot het Heilig Hart en de Heilige Familie suggereert dan weer een

⁴ Brown, Callum G., *The Death of Christian Britain. Understanding secularization 1800 – 2000*, London, Routledge, 2001.

⁵ Brown, Callum G., "Secularization, the growth of militancy and the spiritual revolution: religious change and gender power in Britain, 1901–2001," *Historical Research*, 80, nr. 209 (2007): 400.

⁶ Buerman, Thomas en Van Osselaer, Tine, "De feminisering van religie. Past de internationale these binnen de Belgische context?," Verslagen van het Centrum voor Genderstudies - UGent, nr. 16 (2007); Buerman, Thomas and Van Osselaer, Tine, "'Feminisation' thesis: a survey of international historiography and a probing of Belgian grounds," *Revue d'histoire ecclésiastique*, 103:2, juin 2008, [in druk].

sentimentalisering van de katholieke piëteit in België. Tot slot maken wij hard dat in België een discursieve verbinding tussen vrouwen en religie algemeen aanvaard was. Een terugkerende vraag waarop wij in deze bijdrage willen ingaan, is hoe katholieke mannen nu omgaan met de sentimentalisering van hun religie en met de discursieve link tussen religie en vrouwelijkheid? Dit zullen we doen aan de hand van onze eerste onderzoeksresultaten.

2. KATHOLIEKE IDEEAL- EN ANTITYPES

Zoals gezegd, werd in het negentiende-eeuwse discours religie aan vrouwelijkheid gekoppeld. Deze bewering vertoont een interessant parallel met een theoretisch concept dat binnen de genderstudies opgang heeft gemaakt, namelijk dat van de hegemoniale mannelijkheid. Binnen het negentiende-eeuwse mannelijk ideaal was volgens de bestaande historische studies geen plaats voor religie. Zo werd bijvoorbeeld de bekende burgerlijke moraal, gegroeid uit religieuze voorschriften, als iets natuurlijks aanzien. De moderne man werd niet langer bepaald door god maar door wetenschap, rede en individualiteit. Aan vrouwen werd religie echter wel toegekend. Een conclusie die overeenkomt met die van de feminiseringsthese. Het is vanuit het samenkomen van deze twee theorieën dat wij ons de vraag stellen hoe religieuze mannelijkheid zich verhoudt tegenover de hegemoniale. Daarvoor zullen wij twee katholieke ideaaltypes bespreken, namelijk de priester en de pauselijke zoeaaf.

2.1 De priester als een uitdaging van hegemoniale mannelijkheid

Eén van de weinige onderzoekers die mannelijkheid over een langere periode heeft bekeken, is de Duitser Wolfgang Schmale. Voor de moderne tijd behandelt hij het hegemonisch ideaal en enkele varianten, waaronder kort de rooms-katholieke mannelijkheid. Volgens Schmale past het rooms-katholieke ideaal helemaal binnen het hegemonische. Deze bewering staft hij door onder meer te stellen dat het beeld van Jozef, zoals voorgesteld in de devotie tot de Heilige Familie, overeenkomt met het burgerlijke ideaal van eerbaarheid en zedigheid.⁷ Schmale vergist zich. Want niet het betrachten van matigheid wordt volgens de burgerlijke opinie via Jozef vooropgesteld maar wel complete onthouding. Jozefs seksualiteit en mannelijkheid worden dan ook in vraag gesteld wanneer de liberale krant *Chronique* verwijst naar “[...] de blinddoek die de heilige voor de ogen droeg en die hem belette te zien welke streken de heilige geest met hem

⁷ Schmale, Wolfgang, *Geschichte der Männlichkeit in Europa (1450-2000)*, Wien, Böhlau Verlag, 2003, 229.

had uitgehaald.”⁸ Dit voorbeeld toont aan dat de sterk op het gevoel gerichte devoties, zoals die van de Heilige Familie, meespeelden in het manbeeld dat antiklerikalen van zichzelf en van hun tegenhangers hadden. Gelijkaardige kritieken werden geuit ten opzichte van priesters.

Enerzijds werd het antiklerikale manbeeld van de priester bepaald door angst voor de invloed van de priester op de vrouw via de biechtstoel. Wanneer in 1877 *Manuel du confesseur* ofwel *Handleiding voor de biechtvader* van de Franse Mgr. Bouvier in België werd uitgegeven, konden tijdgenoten lezen welke vragen clerici geacht werden te stellen tijdens de biecht aan de vrouw, in het bijzonder over haar echtgenoot. De verontwaardiging bij de antiklerikale publieke opinie was groot. Een reactie op het boek uit het radicale dagblad *Organe de Mons* toont de antiklerikale afkeer tegenover het biechten en legt hierbij vooral de nadruk op de vrouwelijke biechteling: “Men moet kennis nemen van deze uiteenzetting. Ze gaat over de vragen die door de biechtvader aan de penitentes (vrouwelijk!) worden gesteld en over het onderzoek naar slaapkamers en nachtkastjes waaraan penitentes zich moeten onderwerpen. Zodoende zal men precies en volledig op de hoogte zijn over de mooie gesprekken die zich voordoen in die obscene kist die versierd wordt met de naam van biechtstoel.”⁹ Deze vrees was weliswaar niet onterecht. De houding van de biechtvaders t.o.v. het toepassen van anticonceptieve praktijken was in de negentiende eeuw resoluut afwijzend. Maar volgens de Belgische historicus Jean Stengers werd de vrouw in deze aangelegenheden als onwillig en machteloos slachtoffer en dus vergeeflijk aanzien, terwijl de man, als rechthebbende op het lichaam van zijn vrouw, als de eigenlijke zondaar.¹⁰ De klerikale vijandigheid t.o.v. al wat naar lichamelijk genot zweemde moet dan ook de verlangens van menig echtgenoot die met een devote vrouw het bed deelde, doorkruist hebben. Het is niet onwaarschijnlijk dat hier een van de diepste motivaties ligt van het - quasi altijd mannelijke - antiklerikalisme. De priester is de man die de lekenman treft in datgene wat deze tot de kern van zijn mannelijkheid rekent: de seksuele betrekkingen met zijn vrouw.¹¹

Anderzijds staan deze seksuele betrekkingen, of beter gezegd, het niet hebben van seksuele betrekkingen met een vrouw centraal in het antiklerikale manbeeld

⁸ *Chronique*, 20 janvier 1877. Geciteerd in Morelli, A., "Propagande antireligieuse et anticlericalisme dans la presse liberale du XIXe siècle," in Marx, Jacques (ed.), *Problèmes d'histoire du Christianisme*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1987, 175.

⁹ *Organe de Mons*, 7 avril 1877. Geciteerd in Ibid., 171.

¹⁰ Stengers, Jean, "Les pratiques anticonceptionnelles dans le mariage au XIXe et XXe siècle: problèmes humains et attitudes religieuses," *Revue belge de philologie et d'histoire*, XLIX, nr. 2 (1971).

¹¹ Art, Jan en Buerman, Thomas, "Is de katholieke man wel een echte vent? Suggesties voor onderzoek naar mannelijkheid, katholicisme en antiklerikalisme," *Historica*, 30, nr. 2 (2007); Art, Jan et Buerman, Thomas, "Anticléricalisme et genre: le prêtre catholique comme principal provocateur de la dominante masculinité dans le XIXe siècle," *Sextant*, 2008 [in druk].

van de priester, net zoals bij Jozef. Dat blijkt uit de vanaf 1904 jaarlijks gepubliceerde rapporten van het *Comité de défense du clergé contre la Mauvaise Presse*. In deze rapporten countert een uit klerikalen bestaande drukkingsgroep persberichten uit de gehele wereld. De geviseerde artikels werden gepubliceerd onder rubrieken met veelzeggende titels als “Satire uit de sacristie”, “Heilige daden of beter gezegd zwijnerijen” of “Monsters in soutane”. Ze maken vooral melding van het seksueel misbruiken van kinderen en homoseksueel verkeer tussen religieuzen. De antiklerikale auteurs verbinden expliciet het celibaat met klerikaal ziekelijk gedrag. Voor hen overtrad de priester tweemaal de hegemoniale norm, enerzijds door homoseksueel of pedofiel te zijn en anderzijds door zich hypocriet als celibatair voor te doen. Het past hierbij op te merken dat onderzoek reeds heeft vastgesteld dat homoseksualiteit bij mannelijke religieuzen zwaarder werd afgekeurd dan lesbische relaties onder vrouwelijke religieuzen.¹² Dit duidt hoe zwaar de mannelijke burger tilde aan uitdagingen van de hegemoniale mannelijkheid door mannen. Uitdagingen waarvan de rooms-katholieke priester misschien wel één van de bijzonderste exponenten van is.

2.2 De pauselijke zoeaaf als bevestiging en uitdaging van hegemoniale mannelijkheid

Een ander katholiek ideaaltype is volgens ons de pauselijke zoeaaf. De pauselijke zoeaven zijn de leden van een vrijwilligerskorps, origineel bestaand uit Fransen en Belgen maar later aangevuld met andere nationaliteiten, dat in Rome werd gevormd ter verdediging van de pauselijke staten tussen 1860 en 1871. De benaming zoeaaf refereert naar hun oriëntaals uniform. In een rekruteringscampagne, gericht op jonge katholieke mannen en gevoerd via boeken, toneelstukken en toespraken werd de zoeaaf voorgesteld als de ideale katholieke man. Wij zullen de eigenschappen die uit het discours over deze katholieke soldaat naar voor komen, bekijken en nagaan of deze overeenstemmen met wat zoeaven zelf beschreven in hun persoonlijke correspondentie naar huis.

De zoeaaf uit het rekruteringsdiscours was vooral jong. Daar was enigszins logisch een ongehuwde status aan verbonden. Maar er werd wel ook nooit vermelding gemaakt van een vriendin of verloofde die thuis is achtergebleven of een mogelijke liefde in Italië. De zoeaaf was dus een onschuldige maagd. Deze maagdelijke hoedanigheid werd verder aangedikt door de onvoorwaardelijke steun die de pauselijke soldaat genoot van zijn moeder. Moeders in zoeavenverhalen waren bereid hun zonen te offeren voor de zaak van de paus. Onder invloed van de negentiende-eeuwse devotie tot Maria was de band tussen

¹² Bartier, John, "Les Hommes d'Eglise et l'Anticléricalisme au XIXe siècle," in Cambier, G. (ed.), *Christianisme d'hier et d'aujourd'hui. Hommages à J. Préaux*, Bruxelles, 1979, 114.

een moeder en haar zoon de belangrijkste familiale relatie. Moeders overschaduwden daarmee mogelijke echtgenotes of het huwelijk. Daar tegenover stonden vaak ongelovige vaders die het engagement van hun zoon probeerden te verbieden. Voor de volledigheid, want het gehele gezin werd besproken, meisjes bleven thuis maar droegen bij tot het welzijn van hun broers en daarmee tot dat van de paus door veel en met zoveel overgave te bidden dat het vaak een onmiddellijk effect had op het verloop van de strijd.¹³ Wat de devotie van de zoeaven zelf betreft, blijkt uit het discours dat zij niet moesten onder doen voor de piëteit van moeder of zuster. De opgevoerde zoeaven waren lid van Mariacongregaties en aanbaden de paus zo hartstochtelijk dat ze er de expliciete wens aan koppelden om voor hem te sterven. De parallel met de opoffering van Jezus was nooit veraf.

Het beeld van de jongeling komt enigszins voort uit de officiële eisen die werden gesteld bij de rekrutering. Een zoeaaf moest tussen 18 en 35 jaar oud zijn of als minderjarige de toestemming van zijn ouders kunnen voorleggen. Daarenboven moest hij ongehuwd of weduwnaar zijn en was het hem verboden te huwen tijdens zijn dienstdienst. Maar uit bisschoppelijke documenten blijkt een ongerustheid over het jeugdige imago van het zoeavenkorps. De Brugse bisschop waarschuwt voor een *bambineria*, een zaak van kinderen.¹⁴ Daarbij sluit de baard aan die de meeste zoeaven lieten groeien, zoals te zien op de talrijke foto's die ze van zichzelf in uniform lieten maken. Hun baard kwam misschien voort uit een gebrek aan toilet ten velde maar kan ook een middel geweest zijn om hun jeugd te verbergen. Triomfantelijke vermeldingen over baardgroei in zoeavenbrieven suggereren het laatste. Binnen de correspondentie die reeds is doorgenomen, zijn er ook weinig sporen te vinden van een antagonisme tussen vader en zoon. Ongeveer evenveel brieven zijn bijvoorbeeld gericht aan vaders als aan moeders. Brieven en dagboeken tonen echter wel aan dat de zoeaven even devoot waren als ze werden voorgesteld. Ze gingen meermaals dagelijks naar de mis en regelmatig te biecht. Het aanbidden van de paus en Maria lijkt zelfs belangrijker geweest te zijn dan militaire oefeningen. Al werden ook hier soms vragen bij gesteld. Zo spreekt een zoeaaf zijn ongerustheid uit over de volgens hem door het Belgisch zoeavencomité teveel opgelegde vrouwelijke devoties.¹⁵ Daarnaast worden af en toe straffen vermeld die werden uitgedeeld aan pauselijke vrijwilligers, onder andere wegens liegen,

¹³ Daems, Servaas Domien, *Voor twee vaders : tafereelen uit het leven der pauselijke zouaven*, Brussel, Goemaere, 1868; Pruvost, Alexandre, *Notice sur la vie et la mort du comte Alfred de Limminghe*, Bruxelles, Goemaere, 1861; Gobbers, Hendrik, *Herinneringen van een pauselijken zouaaf*, Mechelen, Van Velsen, 1888.

¹⁴ Bisschoppelijk Archief Brugge, Farde Klein Seminarie 1859-1869.

¹⁵ De Tollenaere, Pieter, Brief aan zijn moeder, broers en zussen, januari 1862 (KADOC, Leuven, Archief Pieter De Tollenaere).

drinken, het niet terugbetalen van geld maar ook voor het veinzen van piëteit.¹⁶ Vrouwen zijn ook opvallend meer aanwezig in de brieven dan in het discours. Zo wordt in een brief de wellustige mond van een Italiaanse serveerster beschreven en in een andere weidt een zoeaaf uit over de nachtelijke rondleiding die hij aan een Amerikaanse reizigster heeft gegeven in het Colosseum. Daarbij alludeert hij op de mogelijkheden die de vele verborgen en donkere hoekjes van het gebouw bieden.

Het antiklerikale priesterbeeld en het zoeavendiscours tonen aan dat de ideale katholieke mannelijkheid ingaat tegen de hegemoniale. Het verschil tussen het zoeavendiscours en de persoonlijke getuigenissen bewijst dan weer dat de ideale katholieke mannelijkheid ook van binnenuit in vraag werd gesteld. In beide casussen kunnen we zien dat de feminisering van religie, in het bijzonder de sentimentele devoties en de prominente rol die de vrouw aannam, achter deze dynamiek zat. Verder onderzoek naar deze ideaaltypes en hun doorwerken in de realiteit is dan ook noodzakelijk om twee gaten in de historiografie te vullen. Enerzijds de rol van mannelijkheid binnen religie en anderzijds rooms-katholieke mannelijkheid binnen moderne mannelijkheid.

3. Het vrome geslacht

Daar wordt gezegd: vroomheid, dat is voor de vrouwen; en dat is waarheid, en een gewichtige waarheid. Maar wanneer u daarna beweren zoudt: vroomheid is niets voor den man - dan wordt die bewering een manifeste leugen, en een laster.¹⁷

In 1936 wijdde Pater Lode Arts in de *Bode van het H.Hart* een heel artikel aan de verdediging en de verduidelijking van het 'mannelijke christendom'. De veralgemenende stelling dat vroomheid iets typisch vrouwelijks was, wou hij daarbij niet tegengaan, veeleer wou hij aantonen hoe belangrijk mannen voor de godsdienst waren geweest en meer nog hoe belangrijk vroomheid voor mannen was. Arts' betoog sloot nauw aan bij een betoog dat veertig jaar eerder, in 1896, werd geformuleerd in het boekje *De meest verspreide opwerpingen tegen den godsdienst*, een Nederlandse vertaling van een bestseller van Mgr. De Ségur. Hierin werden in korte uiteenzettingen hardnekkige argumenten tegen de godsdienst weerlegd en in hoofdstuk vijf kwam de kritiek hierop neer: "*De godsdienst is goed voor vrouwen.*"¹⁸

Beide citaten, het ene uit 1936, en het andere uit een publicatie van 1896, alluderen op eenzelfde topos in het maatschappelijke discours waarin vroomheid

¹⁶ De Briey, Claude, "Souvenirs de Charles d'Ursel, zouave pontifical," *Revue générale belge*, (1949), 790.

¹⁷ Arts, Lode, S.J., "Mannelijk Christendom", in: *Bode van het H.Hart*, 1936 (januari), 32.

¹⁸ De Ségur, Louis-Gaston, *Antwoorden op de meest verspreide opwerpingen tegen den godsdienst*, Gent, Siffer, 1896, 28-29.

als iets typisch vrouwelijks wordt beschouwd en waar ons onderzoek dieper op zal ingaan. De nadruk op vroomheid als een vrouwelijk kenmerk, de zogenaamde ‘discursieve feminisering’ van het christendom, verwijst bovendien ook naar een ander element dat centraal staat in onze analyse: de duidelijke scheiding die wordt gemaakt tussen ‘mannelijk’ en ‘vrouwelijk’ en meer nog de scheiding die wordt gemaakt tussen wat hoort en past voor een man en wat verwacht wordt van een vrouw.¹⁹ Kern van ons onderzoek is dit differentiedenken, het verschildenken waarbij duidelijk twee seksen worden gecreëerd, elk met hun eigen kenmerken, karakteristieken en verwachtingen.²⁰

Wij gaan na of er voor het Belgischeatholicisme ook gesproken kan worden van een verregaande discursieve feminisering en wat de eventuele gevolgen daarvan waren voor de katholieke constructie van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Centraal in dit onderzoek staat de katholieke volwassen leek en zijn kennismaking met het katholieke discours. Hierbij worden drie invalshoeken gehanteerd: ten eerste bestuderen wij preken, aangezien dergelijk massacommunicatiemiddel als ideale manier aanzien kan worden om in aanraking te komen met normen en idealen.²¹ Ten tweede concentreren wij ons op de Heilig Hartdevotie, een cultus die karakteristiek was voor het Ultramontanisme en in België een bijzondere populariteit genoot.²² Tot slot bestuderen wij als laatste luik de Katholieke Actie, een nieuwe vorm van lekenapostolaat die zich aan het begin van de twintigste eeuw ontwikkelde en een kristallisatie was van het offensieve catholicisme van die periode.²³

¹⁹ Voor de term discursieve feminisering: Werner, Yvonne-Maria, *Christliche Männlichkeit-Ein Paradox der Moderne*, http://www.ruendal.de/aim/tagung04/pdfs/yvonne_werner.pdf; voor een korte inleiding op feminiseringstheorie en het catholicisme in België: Buerman, Thomas, Van Osselaer, Tine, "De feminisering van religie. Past de internationale these binnen de Belgische context?", *Verslagen van het Centrum voor Genderstudies*, nr. 16 (2007), 5-26.

²⁰ Voor een korte inleiding op het differentiedenken zie: Wetterer, Angelika, "Konstruktion von Geschlecht. Reproduktionsweisen der Zweigeschlechtlichkeit", in Becker, Ruth en Kortendiek, Beate, *Handbuch der Frauen- und Geschlechterforschung*, Wiesbaden, Verlag für Sozialwissenschaften, 2004, 122-131.

²¹ Studie van preken: Cloet, Michel, Nissen, Peter, Storme, Hans, "Inleiding: Status quaestionis van het preekonderzoek in Vlaanderen en Nederland", *Trajecta*, nr. 2 (1993), 195-203.

²² Over de Heilig Hartdevotie in België: Marx, Jacques, "De cultus van het Heilig Hart: een materialistische en politieke devotie", in Morelli, Anne, *Devotie en godsdienstbeoefening in de verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek*, Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, ULB Centre interdisciplinaire d'étude des religions et de la laïcité, 2005, 97-112. Over de Heilig Hartdevotie en de feminiseringstheorie: Busch, Norbert, "Die Feminisierung der Frömmigkeit", in Götz von Olenhusen, Irmtraud, *Wunderbare Erscheinungen. Frauen und katholische Frömmigkeit im 19. und 20. Jahrhundert*, Paderborn, Schöningh, 1995, 203-219.

²³ Damberg, Wilhelm en Pasture, Patrick, "Restoration and erosion of Pillarized Catholicism in Western Europe 1945-1970", in *Transformation of the Christian Churches in Western Europe 1945-2000*, Universitaire Pers, Leuven, [in druk]; Gerard, Emmanuel, "Cardijn,

Het is vrijwel onmogelijk om in enkele paragrafen een exhaustief overzicht te geven van wat er zich in de loop van twee eeuwen heeft afgespeeld in het domein van preken, devotie en actie, alsook deze bespreking in het licht van beide genders te plaatsen. Als alternatief wordt geopteerd om in volgende paragrafen de focus op katholieke mannelijkheid te leggen en het belang te schetsen dat hierin wordt gehecht aan de taakverdeling tussen beide genders.

De heiden bij u thuis?

Een centraal personage dat in de literatuur rond gender en religie de laatste decennia zijn opwachting maakte, is de 'home heathen' ofte 'de heiden bij u thuis'. Hij is één van de centrale hoofdfiguren in het verhaal van het 'seksueel dimorfisme' en verpersoonlijkt de niet- en soms zelfs antireligieuze man die tegenover zijn gelovige vrouw komt te staan.²⁴ Toch blijkt een overplaatsing van deze figuur naar het Belgische toneel niet onproblematisch: dit personage lijkt, zo concluderen wij uit voorlopig onderzoek, niet zo prominent aanwezig te zijn in het Belgische katholieke discours zoals dat kon worden gereconstrueerd aan hand van preekboeken uit de negentiende eeuw. Na een analyse van deze preekboeken - die natuurlijk vooral een ideaalbeeld creëren, maar toch ook niet nalaten negatieve situaties aan te kaarten - bleek een andere figuur het discours meer te domineren: de katholieke huisvader, duidelijk ingebed in en gevormd door christelijke en mannelijke idealen. Wat deze gelovige mannenfiguur wel gemeenschappelijk heeft met zijn ongelovige tegenhanger is dat hij duidelijk onderscheiden dient te worden van de vrome vrouw in de idealen die hem worden voorgehouden, het werkterrein dat voor hem wordt uitgestippeld en de verplichtingen die hem worden opgelegd.²⁵

Wordt katholieke mannelijkheid dan helemaal niet geproblematiseerd? Dat is een te sterke stelling, maar de invulling van het problematiserende discours is voor het catholicisme in België allicht niet zo absoluut als men zou kunnen concluderen uit de internationale literatuur. Toch werden er natuurlijk ook de nodige misverzuimers, portaalplakkers en pantoffelheden gesignaleerd. Dergelijke figuren vormen de inleiding tot een ander luik in dit onderzoek, met

Arbeidersbeweging en Katholieke Actie (1918-1945)", in Pluymers, Magda, Vints, Luc, e.a. (eds.), *Cardijn. Een mens, een beweging*, Leuven, Universitaire Pers, Kadoc, 1983 (Kadoc Jaarboek, 1982), 1983, 134-136.

²⁴ Voor de 'home heathen': zie Brown, Callum, *Death of Christian Britain. Understanding secularisation 1800-2000*, London, Routledge, 2001, 88-114. Voor de term 'seksueel dimorfisme' in de negentiende eeuw: Burton, Richard, *Holy Tears, Holy Blood. Women, Catholicism, and the Culture of Suffering in France, 1840-1970*, Ithaca, Cornell University Press, 2004, XXI.

²⁵ Van Osselaer, Tine, "'A lot of women have good reason to complain about their husbands'. Catholic masculinity in the household", *Sextant*, 2008, [in druk].

name de interbellumperiode met zijn Katholieke Actie maar ook met de Bonden van het Heilig Hart.

Katholicisme op maat

“Behoudt aan uwe Bonden hun mannelijk karakter” zegt Paus Pius XI in 1929 en we zouden er aan kunnen toevoegen het ‘exclusief’ mannelijke karakter.²⁶ Wanneer in de jaren dertig kardinaal Van Roey aandringt op de oprichting van een vrouwelijke sectie, wordt beslist dat de vrouwenbonden – die op dat ogenblik resultaat zijn van een ongecontroleerde wildgroei – ook een centraal kader dienen te krijgen. Dit lokt een weerspannige en aarzelende reactie uit, waarbij duidelijk vastgelegd wordt dat vrouwenbonden als een noodzakelijk kwaad te tolereren zijn, maar nooit of te nimmer op dezelfde manier als mannenbonden zouden kunnen functioneren.²⁷ In de ogen van de onwillige centrale leiding van de mannenbonden, die in handen van de Jezuïeten is, vertegenwoordigden vrouwenbonden immers een dubbel kwaad. Enerzijds vormen zij een korte termijnprobleem: door de aandacht die naar vrouwen gaat, voelen mannen zich minder exclusief en daalt de waarde van de mannenbond in de ogen van de bondsleden. Maar de vrouwenbonden vormen ook een lange termijnprobleem: mannen zijn immers een moeilijker publiek en wanneer de vrouwen ook meer centraal georganiseerd worden is het volgens de criticasters nog slechts een kwestie van jaren alvorens de inspanningen van de leiders enkel nog uit zullen gaan naar het publiek dat het gemakkelijkst rendeert: de vrouwen. Zij zijn immers “*vromer van inborst*”.²⁸

De leiders kiezen in de jaren dertig de route van het minste kwaad en onder hun zelfgekozen leuze “*verdeel en heers*” proberen ze bij de uitbouw van de vrouwenbonden zo veel mogelijk verschil ten opzichte van de mannenbonden aan te brengen.²⁹ Vrouwen krijgen ook hun rol te spelen in de Bonden, maar hun taken en idealen worden duidelijk onderscheiden van die van de mannen. Bij het centraal vormgeven van de vrouwenbonden werd besloten dat de bijdrage van de vrouwen aan de Bonden van het Heilig Hart niet langer louter beperkt zou blijven tot het aansporen en uitsturen van hun echtgenoten – toch één van de belangrijkste functies die zij tot dan toe hadden vervuld – maar zouden zij nu

²⁶ Uitspraak van Pius XI tot de bedevaarders van de Bonden op 26/8/1929. Archief der Vlaamse Jezuïeten Heverlee. COA. Archief van de Bonden van het Heilig Hart. IX.8. Meeus, J., *Mannen- en Vrouwenbonden van het Heilig Hart*, Mechelen, Secretariaat B.B., 1936, 2.

²⁷ Van Roey drong hierop aan op een ijveraarscongres in Antwerpen in juli 1931. Archief der Vlaamse Jezuïeten, COA Archief van de Bonden van het Heilig Hart, I.2. Note sur les Ligues du Sacré Coeur pour les femmes.

²⁸ Archief der Vlaamse Jezuïeten, COA Archief van de Bonden van het Heilig Hart, I.9. Verslag promotorenvergadering 11 februari 1936; IX.8. Meeus, J. *Mannen- en Vrouwenbonden van het Heilig Hart*, Mechelen, Secretariaat B.B., 1936, p.3.

²⁹ Archief der Vlaamse Jezuïeten, COA Archief van de Bonden van het Heilig Hart, I.9. Verslag promotorenvergadering 11 februari 1936.

kunnen bijdragen aan het eerherstel dat men aan Christus Koning wou bezorgen. Waar de mannelijke bondsleden zouden instaan voor het sociale eerherstel, zouden de vrouwen zich om het familiale eerherstel bekommeren. Van de publieke optochten en vlaggenwijdingen werden vrouwen “*uit der aard*” uitgesloten.³⁰ De publieke manifestaties van deze Heilig Hartdevotie worden in het interbellum dus blijkbaar bij voorkeur aan mannen toevertrouwd, terwijl voor de private beoefening en het werk achter de schermen ook vrouwen konden worden ingeschakeld. Resultaat is een soort ‘katholicisme op maat’ dat eveneens kan worden vastgesteld in de Katholieke Actie.

Wanneer er in de jaren dertig Katholieke Actie-organisaties ontstaan die specifiek op volwassenen zijn gericht, vormen mannen het eerste doelpubliek (Mannenverbond voor Katholieke Actie, Katholieke Mannen Aktie, Action Catholique des Hommes).³¹ De Waalse tak alludeert daarbij uitdrukkelijk op de vaststelling dat ongelovigheid voornamelijk onder mannen en jongelingen heerst. De Vlaamse organisatie gebruikt dit discours echter niet. Mannen worden binnen dit Katholieke-Actie discours als een belangrijke doelgroep gezien omdat zij controle hebben over het publieke leven, een veld dat de Katholieke Actie wenste te heroveren. Toch wordt na enkele jaren aan Vlaamse kant ook een vrouwenorganisatie (Vrouwenverbond voor Katholieke Actie) opgericht, waarbij net als bij Bonden hun actie voornamelijk in familiale omgeving wordt geplaatst.³²

Zowel bij de Bonden van het Heilig Hart als bij de Katholieke Actie-organisaties, vinden we dus de traditionele tweedeling in bevoegdheden van mannen en vrouwen, die een scheidingslijn volgt gebaseerd op de splitsing van de publieke en de private sferen. Meer bepaald worden publieke manifestaties of activiteiten op het publieke veld bij voorkeur aan mannen toevertrouwd, terwijl vrouwen de familiale sfeer voor hun rekening nemen. Naast dergelijke volgehouden scheiding van mannelijke en vrouwelijke bevoegdheden, treedt er nog een andere vaststelling op de voorgrond: mannelijke betrokkenheid in het religieuze veld bleef, werd of was een bijzonder aandachtspunt. Het is een focus die in ons onderzoek een bijzondere aandacht zal genieten en waarvan het begeleidende discours zal worden geanalyseerd. Een mooie bouwsteen voor de analyse, alsook een mooie afsluiter voor deze introductie, vormt alvast het

³⁰ Archief der Vlaamse Jezuïeten, COA Archief van de Bonden van het Heilig Hart, I.8.Memoranda aan de secretariaten, Memorandum nr.17 (28 juni 1934) met bijgevoegd een ‘Vertrouwelijke nota aan Monseigneur de Wachter. Zijn Vrouwenbonden van het H.Hart nuttig of noodig.’

³¹ De Katholieke Actie was een restauratiebeweging die aan het begin van de twintigste eeuw katholieke massaorganisaties op de been bracht onder de leuze ‘omnia instaurare in Christo’. In dit artikel gaat het om de niet-standgebonden K.A-organisaties en niet om de (oudere) sociaal-economische organisaties die naar stand georganiseerd waren en ook een deel van de Katholieke Actie op hun schouders namen.

³² Van Osselaer, Tine, “Christening masculinity? Adult Catholic Action Movements reconsidered.” (In voorbereiding)

volgende citaat uit 1938. Het is een uitstekende illustratie van de argumentaties die in het interbellum worden aangereikt om bovenvermelde focus op mannen te verklaren.

Het is psychologisch juist de nadruk te leggen op ‘mannenaktie’; omdat de ervaring leert dat de mannen den indruk hebben dat zij niet in aanmerking komen voor de verschillende aktiviteiten en omdat men veilig mag aannemen dat de vrouwen wel zullen volgen wanneer de mannen in aktie zijn, terwijl het niet zoo zeker is dat de mannen de vrouwen zullen volgen.³³

³³ Archief Bisdom Gent, archivalia H.Coppieters, 6.8, Katholieke Mannen-Aktie, 1938.